

**AĞARƏHİM RƏHİMOVUN ROMANLARINDA SOSIAL-ƏXLAQİ VƏ MƏNƏVİ
PROBLEMLƏR
("GİRDAB", "SƏFALƏT" VƏ "QİSAS" ROMANLARI ƏSASINDA)**

Ağarəhim Rəhimovun yaradıcılığı Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatında özünəməxsusluğu ilə seçilir. Xüsusilə onun nəsr yaradıcılığının: roman, hekayə, povest və s. janrlarında qələmə aldığı əsərlərinin sosial-əxlaqi və mənəvi problemlər baxımından tədqiqi ədəbi tənqiddə bu mövzunun daha fərqli aspektdə işlənilməsinə, həmçinin müştərək motivli digər əsərlərlə müqayisəli tədqiqinə şərait yarada bilər. Bu tədqiqatın əsasında üç romanın bədii təhlili və tənqidi əsas yer tutur: "Girdab", "Səfalət" və "Qisas". Müraciət etdiyimiz romanlar sanki bir-birinin məntiqi yekunu və davamıdır. Onları bir-birinə bağlayan mənəviyyat anlayışıdırsa, digər tərəfdən bu romanları bir-birindən ayıran və tamamilə fərqli istiqamətlərə çəkib aparan əxlaq və əxlaqsızlıq anlayışının çoxmənalılığıdır.

Məhsuldar yazıçı-dramaturq Ağarəhim Rəhimov bütün yaradıcılığı boyu əxlaq və mənəviyyat problemləri ilə müntəzəm və sistemli məşğuldur. Onun yaradıcı fəaliyyətinin əsas qayəsi insanlıq (xeyirxahlıq, mərhəmət, qayğı ...), ideali mənəviyyatımızın həddlərindən boylanın Allah, məramı isə ədalət və həqiqətdir. Müəllifin aləmində həqiqət Allah, ədalət isə onun qanunudur. O, mənəvi keyfiyyətləri bütün yaradıcılığı ilə çulğalaşan, ideoloji novator sənətkardır. Özünəməxsus ideoloji konsepsiyası olan yazıçıdır.

Ağarəhim Rəhimovun nəsrində həyatın inikası daha çox publisistik tərzdə təsvir olunsada, onun əsərlərində obrazlar aləminin təhlilinə və buradakı hadisələrin bir-biri ilə əlaqələndirilməsinə nəzər yetirdikdə, bu obrazların əsərdəki dialoqlarında, həmçinin öz daxili aləmlərinin və düşüncələrinin təsvirində təsirli bədii epik lövhələri görmək mümkündür. Bədii əsərin əsas obyektı mövzudur, ideya isə onun əsas subyektidir. Əsərin ideyası mövzunu cəmiyyətin ən çuxur nöqtəsindən alıb, dünyanın ən gözəl və ali hisslərinə qovuşdurandan sonra yenidən o çuxur nöqtəsinə qayıtmağa malikdir. Belə süjetin inkişafına biz məhz "Səfalət" romanında rast gəlirik. "Səfalət" romanında Asimanözünün həyat amalına çevirmiş olduğu qayəsini elmi yaradıcılığında tədqiqat mövzusunə çevirib. Bu hissə əsərdə çox sadə bədii priyom kimi görünə də, yazıçının çatdırmaq istədiyi fikir və ideya bir o qədər qəliz və mürəkkəbdir. "Müasir şəraitdə mənəvi aşınmalar və onlara qarşı mübarizə"...(4,s.301) Asimanın günahkar hesab etdiyi zamanə deyil, insanlardı, onların yaratdıqları şəraitdi, yəni cəmiyyətdə gedən mənəvi aşınmadı. Ağarəhim cəmiyyətdəki böhranları "mənəvi xəstəlik"(4, s.290) adlandırır. Bu mənəvi xəstəlik elə bir ictimai-əxlaqi problemdir ki, öz cildini hər dövrə və şəraitə görə dəyişə bilər, amma heç bir zaman

mahiyyətini dəyişməz. Əsərdəki fərqli-fərqli obrazların, yəni cəmiyyətin fərdlərinin subyektiv aləmləri açılarsa da, cəmiyyət fərdlərdən ibarət olduğu üçün ümumi fonda insan cəmiyyətinin problemləri üzə çıxır. Məhz bu ideya Ağarəhimin romanlarında zamanının diktəsidir. “Səfalət” romanında sərt həyatı gerçəkliklərə istinad edən yazıçı insan və sosial mühit, humanist dəyərləri məhvə sürükləyən amillər, insanlığın yaşamaq, mücadilə etmək uğrundakı çırpınışları, işıqlı gələcəyə çağırış kimi epik lövhələrlə oxucuya təqdim edir.

“Qisas”da isə cəmiyyətin mənəvi-əxlaqi erroziyasından, yetişən nəsillərin qarşılaşdıqları faciələrdən söz açılır. Əsərdə insanın daxili aləminin mürəkkəbliyi, onun daxili aləminin, düşüncələrinin həyatının üstünə çəkdiyi pərdə həm ictimai düşüncə fonunda, həm məişət aspektində, həm də bədii məzmununda oxucunun diqqətini cəlb edə bilər. “Qisas” romanında əsas məsələ insanın ali təhsilli olub və ya olmaması yox, bunun insanın əxlaqında, mənəviyyatında ölçü və ya meyar olmaması göstərilməyə çalışılmışdır. Yenilik və inkişaf mədəniyyətdədir, saf münasibətlərdədir. Lakin hər şeyə rəğmən yüksək təhsil cəmiyyətin düşüncəsini dəyişdikcə, yenilikləri təcübəyə tətbiq elədikcə, onun nəticələrinin faydasına inandığıca yenilikləri də təcübən beyinlərə, ruhlara yol tapacaq. Bu əsərdəki Şərqiyyə obrazı da cəmiyyətdə gedən yüngül dəyişmələrin, ifrat gender söhbətlərinin, qloballaşmanın qurbanı olur. Bu ifadələrin heç biri əslində bizim cəmiyyətdə mənfi inkişafa sövq edən arqumentlər olmamalıdır, lakin bunların ifratı və bu anlayışların hamısının birlikdə insanların təfəkkürünə daxil olması böyük bir mənəvi xaosa səbəb ola bilər, bu isə insan mənəviyyatının “səfalətə” sürüklənməsinə, insan əxlaqının qaranlıq “girdaba” yuvarlanmasına apara bilər. Nəticədə isə artıq bizim gördüyümüz fiziki qisasların bünövrəsində yatan mənəvi “qisas”lar tüğyan etməyə başlar. Hansı ki, qisas və nifrət mütləq şəkildə təəssüf hissi ilə yekunlaşır. “Qisas” romanında biz Muxtar obrazını məhz ədəb-ərkan Muxtar olaraq tanıyıırıq, onun bu çərçivədə yaşadığını görüb xoşbəxt olduğunu görürük. Lakin özü də etiraf edir: “Bu yaşa gəlmişəm, indi anlayıram ki, ədəb-ərkana sığınmaq, onun meyarlarına əsaslanmaq dözülməzlikdir. O adamın özünün fəlakətidir. Axırı ya intihar olar, ya da kimisə qətlə yetirib, cinayətkara çevrilmək” (3,s.300). Onun fikirləri belə insanların rastlaşdığı labüd sonluqdur. Əsər yarımbaşlıq kimi “Boz buludlar” fəsilə ilə başlayır, bu buludlar ailənin üzərini almışdır. Artıq ilk cümlələrdən və başlıqdan ailə daxilindəki münasibətlərdəki çartlaqları, haçalanmaları və parçalanmaları görürük. Əxlaqsızlıq qəlbin mənəvi xərcəngidir, bu nə qədər müalicə edilməyə çalışılsa da, ruh əvvəlki xəstəliyin izlərini və fəsadlarını daim üzərində saxlayacaq, öz fəlakət sonluğunu öz əlləri ilə qələmə alacaq. Bu bədii axar, yazıçının subyekt, yəni ideyasının yazıçını apardığı yoldur, əlavə təsirlər belə bu bədii axarı dəyişə bilməz.

Müasir həyat müasir ədəbi proresi təkanə və inkişafa sövq edir. Bu təkanın mərkəzində ən əsaslı yeri milli şüur problemi tutur. Yazıçının bu ideali bəhs etdiyimiz romanlarında aydın şəkildə əks olunmur. Buna ehtiyac da yoxdur, hər obrazın düşüncəsində müəllifin milli vətəndaş qayəsi öz əksini tapır. Məhz bundan sonra oxucuda milli şüur anlayışı formalaşmağa başlayır. Bu onun yaradıcılığında milli mənəvi dəyərlər meyarı ilə eyni sırada addımlayır.

İnsanın keçdiyi və keçə bilmədiyi yolları dərk etməsi, onun öz həyatını dəyərləndirməyi bacarması, hiss etdiyini ifadə edə bilmək – yaşadığını anlamaqdır. Ən kiçik cəmiyyət problemi ən böyük insan faciəsinə çevrilə bilər. Yazıçının da bu romanlarında əzab-əziyyətlərlə, məşəqqətlərlə qarşılaşan, ancaq əxlaqi-mənəvi keyfiyyətlərə malik obrazlarında həqiqət və ədalət axtarıqlarının sezildiyi aydınlığı ilə görünür.

“Boz buludlar” başlığı əsərdə baş verəcək hadisələrinin xəbərçisidir, ilk tünd fondan etibarən hadisələr özünə başlanğıc götürür, süjetdə baş verən hadisələr gərginləşməyə başlayır. İlk baxışdan oxucuya elə gəlir ki, Muxtar obrazını məhv edən həyat fəlsəfəsinə çevirdiyən böyük faktor və meyarı olaraq ona ləqəb qoyulmuş “ədəb-ərkan”dır. Hansı ki, bu ədəb-ərkan A.Rəhimovun yaradıcılığının əsas xətlərindən birini təşkil edir. Muxtar ədəbi ilə əsərdəki digər obrazların fəvqündə durur. Ailə qurarkən insanlar bir-birini tanımalıdırlar. Mənən və xaraktercə yaxın olmalıdırlar. Arvadı Şərqiyyəyoldaşının tamamilə əksinə xarakterə malik idi. Ailə faciəsinin bünövrəsi də məhz bunun üzərində qoyulur.

Ən böyük əxlaqi və qazanılması çətin olan keyfiyyətlərdən biri insanın özünü cəmiyyət düşüncəsində dəyərləndirə bilməsidir. “Qisas” romanında Muxtar əsərin əvvəlindən sanki onu

gözləyəcək labüd fəlakətlərin fərqlində idi, min bir vəchlə bunun qarşısını almağa çalışırdı. Bunları biz arvadına olan sonsuz inamında və onun etdiyi hər bir şeyə göz yummağında görürük. Bunları etməklə o səhv edirdi, deyə bilmərik, çünki o, ailəsini xilas etməyə çalışırdı, əslində isə öz faciəsi üçün zəmin hazırlayırdı. Məişət problemləri fonunda bir ailənin necə böyük bir cəmiyyət faciəsinə və probleminə çevrilə biləcəyinin şahidi oluruq və əmin oluruq ki, “Ağıllı dirilərin bu dünyada yaşama haqqı yoxdur...” (3, s.470).

A.Rəhimovun “Girdab” romanında isə cəmiyyətin mənəviyyatındakı boşluqlardan yaranan və sonu görünməyən “girdab”lardan bəhs olunur. O “girdab” ki, dahi sənətkar H.Cavidin yaratdığı qəhrəmanlar da onun buxovundan xilas ola bilməyib, “uçurma”a yuvarlanmışlar. Bu girdab sonsuz, zamansız və məkansızdır. Cəmiyyət və insanlıq var olduqca, onu daim addım-addım izləyir, tərəqqinin qarşısını almaq üçün yeni yollar axtarır. Lakin bu “girdab”a qarşı dura biləcək, onun tilsimini qıra bilən, xoşbəxtliyin fəth etdiyi bir zirvə də var. A. Rəhimovun təlqin etdiyi bu zirvə həyat – yaşamaq eşqinə rəvac verən nikbin əhvali-ruhiyyədir. O, ədibin yaratdığı obrazları həyatın ağırlı yollarını keçməyə ruhlandırır: “Dünya yaxşılardan çiyindədir...” (1, s.308).

Romanın əsasında ədəbiyyatın bünövrəsi və dayaq nöqtəsi olan əxlaq kodeksi dayanır. O əxlaq ki, “idrakın işığı” ilə nurlanır (1, s.517). Əxlaq anlayışına aydınlıq gətirən A.Rəhimov fəlakətlərin səbəbi kimi mənəvi yoxsallıq anlayışının üzərində dayanır: “Əxlaqi sərvətlər, mənəvi dəyərlər zəka nurundan doğar və o, insanı insan eləyən mühüm vasitəyə çevrilir” (1, s.486). Yazıçı əxlaqla idrakı qarşılıqlı vəhdətdə və əlaqədə təhlil edir. İnsanın ən ümdə xüsusiyyətləri olan əxlaq və mənəviyyat yalnız “idrak nurunda” parıldadıqca gözəldir.

Təsadüfi deyil ki, əsərin mərkəzində dayanan Şəfəq obrazı əxlaqi keyfiyyətləri ilə çox ağır yollardan keçir, cəmiyyətdəki böhranlar və təlatümlər də məhz bir fərdin simasından, sınaq yollarından başlayır. Prof. M.Qasımlı yazır: “A.Rəhimov mənəviyyatda gedən eroziya-çürümə proseslərinin nə qədər təhlükəli və acınacaqlı olduğunu ən adi, sıradan epik mənzərələr fonunda cəsarətləşikliyəndir” (6, s.140). Əxlaqsızların, mənəvi dəyərlərin nə olduğunu anlamayanların nail olduğu yalnız bir şey var: “acı məğlubiyyət üzərində iyrənc qələbə! (1, s.486).

Ağarəhimin bu üç romanında biz sosial-əxlaqi və mənəvi problemlərin irihəcmli əsər çərçivəsində geniş epik lövhələrin təsvirini görürük. Həm bu romanlar, həm bu romanlar üzərində aparılan tədqiqat işləri məhz əxlaq və mənəviyyat problemlərinin əsərlərdə bədii inikasını daha geniş aspektdə təhlil etməyimizə kömək edir. Hər nə qədər bu romanlar məişət mövzulu əsərlər sırasına daxil olunsada, onların ideyası və bədii qayəsi, bu tipli əsərlərin roman yaradıcılığında yeni ideya şaxələrinin çoxalmasına gətirib çıxara bilər. Ədəbi örnəklərin ən dəyərli bədii yükü məhz insan və insan münasibətləridir ki, Ağarəhim Rəhimov məhz bu üç romanda bu ideyanın təqdiminə müvəffəqiyyətlə nail olmuşdur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Rəhimov A. “Girdab”. Bakı: “BAPQS” nəşriyyatı”, 2004, 604 s.
2. Rəhimov A. Əsərlər. 20 cildə. I cild (romanlar). Bakı: “BQU nəşriyyatı”, 2013, 500 s.
3. Rəhimov A. Əsərlər. 20 cildə. XI cild (romanlar). Bakı: “BQU nəşriyyatı”, 2015, 563 s.
4. Rəhimov A. Əsərlər. 20 cildə. VI cild (romanlar). Bakı: “BQU nəşriyyatı”, 2014, 572 s.
5. Rəhimov A. Əsərlər. 20 cildə. VII cild (romanlar). Bakı: “BQU nəşriyyatı”, 2014, 625 s.
6. Rəhimov S.A. Əliyeva T.A. Yazıçı xarakteri və bədii düşüncə. Bakı: “E.L.” nəşriyyat və poliqrafiya şirkəti MMC”, 2018, 296 s.

XÜLASƏ

Məhsuldar yazıçı-dramaturq Ağarəhim Rəhimov bütün yaradıcılığı boyu əxlaq və mənəviyyat problemləri ilə müntəzəm və sistemli məşğuldur. Onun yaradıcı fəaliyyətinin bütün qayəsi insanlıq (xeyirxahlıq, mərhəmət, qayğı ...) və idealı mənəviyyatımızın həddlərindən boylanmış Allah, məramı isə ədalət və həqiqətdir. Müəllifin aləmində həqiqət Allah, ədalət isə onun qanunudur. Öz mənəvi keyfiyyətləri bütün yaradıcılığı ilə çulğalaşmış, ideoloji novator sənətkardır. Yazıcının özünəməxsus ideoloji konsepsiyası mövcuddur. Bu ideoloji konsepsiyanın bu üç romanın

süjet xətlərində mərkəzləşdiyini görə bilərik. Romanların bədii əhəmiyyəti mənəviyyatın istər ümumi cəmiyyət düşüncəsində, istərsə də hər bir fərdin təfəkküründə necə rol oynadığını göstərməsidir. Burada ən çox diqqəti cəlb edən məsələ mənəviyyatın qalın qırmızı xətlərlə yox, məhz mənəviyyat məfhumuna yaraşan şəffaf və nazik xətlərlə öz incə möhürünü vurmasıdır.

Açar sözlər: *əxlaq, mənəviyyat, cəmiyyət, roman, sosial mühit*

Rəyçi: *dos. S.M.Qocayeva*